

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola
Metafizika és metafizikakritika program

Konkoly Ágnes

A fenséges tériszonya

A fenséges és az intuíció Pszeudo-Longinosz, Bouhours és Bergson
filozófiájában

(doktori disszertáció, tézisek)

Pszeudo-Longinosz *A fenségről* című traktátusa a fenséges hatást eksztatikus tapasztalatként, tudatmódosulásként állítja elénk: a fenséges „önkívületbe hoz”, „magával ragad”, csodálatot ébreszt, „örömmámort” okoz, továbbá feltétlen – „mindenképp tetszik és mindenkinek”, „kétségtelen bizonyossággal szolgál”.¹ Miért, mitől magával ragadó a fenséges? Mi idézi elő az eksztatikus hatást? E kérdés jelentette kutatásunk első kiindulópontját.

Bár a szöveg retorikaelméleti értekezés, amely klasszikus textusokat – tragédiát, lírát, eposzt, filozófiai műveket, illetve politikai beszédeket elemez – és nem fejez ki explicit filozófiai állásfoglalást, ugyanakkor abban burkoltan egy olyan platonikus metafizikai gondolatösszefüggés is megjelenik, amely esszenciális a pszeudo-longinoszi fenséges tárgyalása szempontjából. A metafizikai aspektus a korai fenséges-irodalomban is meghatározó, például Thomas Burnet, John Dennis, Milton, Shaftesbury, John Baillie interpretációjában, hogy csupán néhány emblematikus álláspontot említsünk. Burke a *Vizsgálódásokban* szakít e hagyománnyal és jellemzően társadalomfilozófiai irányultságú

---

¹ Pszeudo-Longinosz: *A fenségről*, ford. Nagy Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, I. 4. VII. 4.

bölcseleti szemléletével összhangban a fenségest (és a szépet) egy alapvetően filozófiai antropológiai, pszichológiai megközelítésben tematizálja és egyúttal marginalizálja *A fenségről* metafizikai vonatkozásait.² A kanti elemzés a burke-i koncepcióból indul ki:³ a fenséges egy olyan intenzív-érzéki tapasztalat, amelynek lényege abban áll, hogy minden meghatározási kísérletnek ellenáll,⁴ a megismerőképeség határainak belátására készlet. E két jelentős és nagy hatású elemzés szignifikáns szerepet játszott abban, hogy a fenséges a felvilágosodástól kezdődően emancipálódott Pszeudo-Longinosztól, az antikvitástól, illetve a szöveget kontextualizáló újplatonista szellemiségtől.

1. A dolgozat első fejezetében a fenséges pszeudo-longinoszi megközelítését tárgyaljuk. Az elmúlt évtizedben több olyan publikáció is napvilágot látott, amely új megvilágításba helyezi *A fenségről* és tárgyalja annak metafizikai-olvasatát is,⁵ kutatásunk szempontjából a legjelentősebb ezek közül Stephen Halliwell, *Mind's Infinity*⁶ című tanulmánya. A filozófiatörténész a fenséges eksztatikus hatását egyrészt két interpretációs – a pszichotropikus és a kognitivistá – séma, másrészt pedig a szövegben megjelenő igazságtípusok, hármas – intuitív, érzelmi, illetve metafizikai – értelmezési modelljének összefüggésében elemzi és amellet érvel, hogy a fenséges eksztatikus hatása e síkok dialektikájának kontextusában bontakozik ki: *az elragadtatást a metafizikai igazság közvetlen – intuitív és emotív – szemlélete váltja ki*. Tulajdonképpen Halliwell koncepciója szolgáltatja az elképzelést, hogy e két szempontot, a fenséges metafizikus megközelítését és végső megragadhatatlanságának elgondolását egy perspektívába fűzzük. Dolgozatunk első fejezetében tehát Pszeudo-Longinoszt tárgyaljuk és a szerzősége, illetve a datálást érintő előzetes megjegyzések után, főként Halliwell következtetései mentén az eksztatikus tapasztalat perspektívájából vizsgáljuk a szöveget.

---

² Jól illusztrálja e szemléletbeli eltérést az is, hogy Burke mindössze kétszer említi Pszeudo-Longinoszt a *Vizsgálódásokban*. Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás: A fenségről és a szépről való ideánk eredetét illetően*, ford. Fogarasi György, Budapest, Magvető, 2008, 5, 59.

³ Kant egyáltalán nem hivatkozik Pszeudo-Longinoszra, Burke-re viszont igen. Kant, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája*, ford. Papp Zoltán, Budapest, Osiris, 2003, 191.

⁴ Uo. 174–175.

⁵ Porter, James I.: *The Sublime in Antiquity*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016. Doran, Robert: Longinus's theory of sublimity, in: uő: *The Theory of the Sublime from Longinus to Kant*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

⁶ Halliwell, Stephen: The Mind's Infinity – Longinus and the Psychology of the Sublime, in: uő: *Between Ecstasy and Truth – Interpretations of Greek Poetics from Homer to Longinus*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

2. A második fejezet középpontjában a tudom-is-én-micsoda fogalma, illetve Bouhours *Ariste és Eugène beszélgetései* című művének első, *A tenger*, és ötödik, *A tudom-is-én-micsoda* című dialógusa áll. Azért választottuk elemzésünk témájaként éppen a tudom-is-én-micsodát, mert az illeszkedik a halliwelli interpretációs modellhez, minthogy a tudom-is-én-micsoda – ahogy Marin argumentál – egy tágabb fogalom, amely magában foglalja a fenségest, továbbá egy olyan „gyűjtőfogalom”, amelyben számos, az antikvitásban, a reneszánsz művészetelméletben, az udvari kultúrához és az újplatonista gondolatkörhöz köthető morálfilozófiai értekezésben is megjelenő kifejezést – mint amilyen a *decorum*, az *urbanitas*, a kellem, vagy az *honnéteté* –, illetve azok jelentésárnyalatait és ezek metafizikai összefüggéseit is szintetizálja magában úgy, hogy az a fenséggel – és Pszeudo-Longinossal – is összefüggésbe hozható. A második rész első alfejezetben tehát a tudom-is-én-micsoda antik és újkori történetének témánk nézőpontjából releváns aspektusait mutatjuk be – kitérünk a kellem, az *urbanitas*, a *decorum*, a *despejo*, a *sprezzatura*, illetve a tudom-is-én-micsoda egyes vonatkozásaira a 17. századi francia ízlésvitákban, az *honnéteté* gondolatkörében. Utóbbi áttekintést azért is tartottuk szükségesnek, hogy némely, vizsgálódásunk relációjában jelentős szempont kiemelésével kontextualizáljuk a *Beszélgetéseket*, eminensen a két dialógust, valamint hogy a jelen munka korlátainak figyelembevétele mellett, természetesen a teljesség igénye nélkül, de mégis perspektívába helyezzük téziseinket a téma komplex metafizikai, esztétikai, szenvedélyelméleti vonatkozásainak szövevényében.

A tudom-is-én-micsoda terjedelmes irodalmából azért választottuk témául Bouhours *Beszélgetéseit*, egyrészt, mert egy olyan kulcsszövegről van szó – ahogyan azt Richard Scholar elemzése megmutatja – amelyben a kifejezés már határozott kontúrokkal bíró, önálló terminológiaként, autonóm fogalomként kerül tárgyalásra, illetve – az ötödik beszélgetésben – annak történetére is reflexióval él, antik és újkori jelentésárnyalatait is beépítve ezzel fejtegetéseibe, elsőként szisztematizálva annak diverz korabeli megközelítéseit. A második ok, hogy a *Beszélgetések*, ahogy arra ugyancsak Scholar mutat rá, a tudom-is-én-micsodát az emberi tapasztalat – az interperszonális kapcsolatok, a kultúra, a természet és a transzcendens – egészét összefogó filozófiai tipológiává alakítja, amelyet egy, az újplatonizmust és az ágostoni hagyományt szintetizáló vezérmotívum, a szimpátia, az abszolútum közvetlen, eleven tapasztalata szervez. Pszeudo-Longinosz és Bouhours szellemiségét ez utóbbi, az újplatonista hagyomány is rokonítja, ugyanakkor e párhuzam mellett *A fenségről* és a *Beszélgetéseket* összefűző filozófiai szemléleten felül – amely mellett a mű egyéb fejezetei, elsősorban *A szép szellem* tükrében is érvelünk majd –, álláspontunk szerint, textuális érveléssel is lehet

argumentálni. A *Beszélgetések*ben ugyanis – és ez a harmadik szempont – a fenséges fogalma is feltűnik, az első beszélgetés elején Bouhours a tenger jellemzésére az I. 4. szókészletét alkalmazza: a tenger csodálkozásra késztet, első pillantásra „elbűvöl”, „megérint”, „elragadtat”. Mivel azonban a fenséges kifejezést a *Beszélgetések* nem említi, szükségesnek és érdekesnek találjuk e szöveghelyet Bouhours két kései művével, a *Manière*-rel és a *Pensées*-val is párhuzamba állítani, amelyekben Pszeudo-Longinosz, illetve a fenséges fogalma explicite is megjelenik. Véleményünk szerint *A fenségről*, a *Beszélgetések*et, valamint a harmadik fejezetben tárgyalásra kerülő bergsoni textusokat a terminológiai különbségek és a szövegek eltérő kulturális kontextusa ellenére is *mély gondolati rokonság fűzi egymáshoz, amennyiben szerzőik az abszolútum közvetlen tapasztalatát, a feltétlen „intuícóját” jelenítik meg.*

3. Az első két fejezet előkészíti, megalapozza a dolgozat harmadik részét, amelyben a fenséges pszeudo-longinoszi fogalmát, illetve a halliwelli elemzést, valamint a *Beszélgetések*et Bergson pszichofilozófiája és metafizikája, a tartam és az intuíció fogalma felől tárgyaljuk. E szakasz két alfejezetre oszlik. Az első a korai Bergson, az *Idő és szabadság*, valamint a *Nevetés* egyes szöveghelyeit vizsgálja és a fenségest Bergson pszichofilozófiája felől interpretálja: az *Idő és szabadság*ban – ez a dolgozat első tézise – egy hasonló pszichológiai dinamika jelenik meg, mint a halliwelli modellben, a fenséges eksztatikus tapasztalata során az alkotó és a befogadó tudata közvetlenül egyesül, Bergsonnal szólva, a fenséges a tartam revelációja, a szimbolikusból a tiszta tartamba való behelyezkedés folyamata, amely más tartamokkal való egybeesés, szimpátia révén jön létre, ebben az összefüggésben a fenséges azért megragadhatatlan, mert *tartamos, az oszthatatlan folytonosság, a tiszta heterogénség revelációja*, s mint ilyen nem definiálható az értelem eszközeivel, nem írható le fogalmi-nyelvi síkon.

A második alfejezet a fenségest Bergson metafizikájával és az intuíció filozófiájával – az *Anyag és emlékezet*, a *Teremtő fejlődés*, a *L'Énergie spirituelle*, *A gondolkodás és a mozgó*, illetve egyéb művek, előadások, levelek, valamint Léon Husson a bergsoni intuíció fogalmának evolúcióját tárgyaló művével⁷ – összefüggésben vizsgáljuk, amelyben Husson megkülönbözteti az egyszerű és az elkülönített intuíciót. Azt állítja továbbá, a filozófia és a művészet viszonyának vonatkozásában, hogy Bergsonnál a két diszciplína kapcsolata analogikus és nem

---

⁷ Husson, Léon: *L'intellectualisme de Bergson – Genèse et développement de la notion bergsonienne d'intuition*, Párizs, PUF, 1947.

esszenciális: a művészettel Bergson pusztán szemlélteti a figyelem elfordításának munkáját – az intuíciónak erőfeszítést –, amely a cselekvésre fókuszáló koncentrációt a tartam irányába fordítja, így a művészetben a tartam, egyrészt spontán módon (nem reflektált, egyszerű intuíciónaként), másrészt pedig esetlegesen, feltételesen mutatkozik meg: csupán annak számára elérhető, aki művészi érzékkel rendelkezik, és e két tényező okán a művészet – szemben a filozófiai intuícióval – nem emelhető a valóság tartam-folytonosságának tapasztalatát általánosan megragadó módszerré.

Dolgozatunkban e megközelítést a fenséges pszeudo-longinoszi fogalma és a tudom-is-én-micsoda felől szeretnénk árnyalni, perspektívába állítani. E szerint a fenséges nem korlátozódik a művészetre, egy tágabb spektrumot jelöl, egy egzisztenciális alaptapasztalat, hiszen magába foglalja például az interperszonális kapcsolatokat vagy a természethez való viszonyt is. S mint ilyen, ugyan nem éri el az elkülönített intuíciónak szintjét, minthogy nem reflektált, ugyanakkor mivel egzisztenciális beállítódás a tartam-folytonossággal való közvetlen érintkezés *általános és feltétlen* tapasztalata, szemben a spontán intuícióval. A fenséges tehát, álláspontunk szerint, egy olyan intuíciónak típus – *transzformatív intuíciónak* nevezzük –, amely a spontán és az elkülönített intuíciónak között helyezkedik el, és amellyel érvelünk, hogy abban az univerzum tartam-folytonosságával való közvetlen érintkezés, egybeesés (határ)tapasztalata jelenik meg, valamint, hogy a fenséges hatás okozta tudatmódosulásban ez, az értelem rendjével, műveleteivel való szakítás, továbbá a tartamos valóság előtt megtorpanó tudat „tériszonya”⁸ tárul fel. Dolgozatunk intenciója tehát egyrészt, hogy a fenséges metafizikai tradíciója mellett a fenséges eredeti pszeudo-longinoszi fogalma, a tudom-is-én-micsoda, valamint a tartam és az intuíciónak mentén érveljünk, másrészt pedig, hogy azt a bergsoni filozófia perspektívájába, programjába illesszük.

---

⁸ Bergson, Henri: A változás észlelése, in: uő: *A gondolkodás és a mozgó – Esszék előadások*, ford. Dékány András, L'Harmattan kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2012, 122.